

Стање заштите и вредновање споменика народне архитектуре у Европи

ДОБРОСЛАВ СТ. ПАВЛОВИЋ — Резултати једне

међународне анкете —

Међународни комитет за народну архитектуру при ICOMOSy* (Међународни савет за споменике и споменичке целине) послао је 1980. године свим Националним комитетима ICOMOSa упитник који се односи на *Стање заштите и вредновање споменика народне архитектуре у Европи*. По извршеном сређивању и на основу сачињене анализе приспелих одговора из 16 земаља (Аустрија, Белгија, Бугарска, Грчка, Италија, Југославија, Мађарска, Норвешка, Пољска, Румунија, Турска, Финска, Холандија, Чехословачка, Швајцарска и Шпанија), радна група (Ж. Стојка — М. Гшвенд — Ж. Перуз д Монкло) сачинила је 1983. године елаборат у чијој су редакцији учествовали и остали чланови Комитета. Материјал је 1985. године умножен и преко ICOMOSa разаслат свим његовим телима у Европи. У њему запажамо пуно заједничког и специфичног, што може бити значајно и за наше стручњаке који се баве проучавањем и заштитом споменика народног градитељства.

Већ у дефиницији појма *народна архитектура* исказано је више мишљења: код неких народа у питању је, пре свега, сеоска архитектура, коју су вишемање стварали безимени мајстори, код других, код којих је таква архитектура давно ишчезла, подразумевају се и друге врсте споменика.

У односу на време, поједини народи обухватају све споменике које су стварале занатлије, независно од времена у коме су подизани — почев од неолита, па до наших дана; други се ограничавају на раздобље између XII и XVII столећа. Тамо где се сеоска архитектура одржала, под споменицима народног градитељства подразумевају се добра саздана почев од XIV па до XIX века. Све се ове градње, без разлике, сматрају културноисторијским споменицима.

Одговоре на Анкету могли бисмо разврстати у седам основних група:

I — ЗАКОНОДАВСТВО И УСТАНОВЕ

1. Проблем заштите и рестаурације споменика народног градитељства разматран је на различите начине, сходно свакој држави. До пре десетак година, закони о заштити археолошких налазишта и историјских споменика подразумевали су, мањевише, и споменике народног градитељства. Растуће интересовање за споменике народне архитектуре током последњих

деценија, настало као последица дубоких преображаја у савременом друштву, принудило је поједине државе (Норвешка, Финска) да на постојеће законе надовежу нове одредбе о заштити ових споменика, или да успоставе нове законе о заштити и вредновању свог културног наслеђа (Белгија, Румунија, Швајцарска, Шпанија). Заштита појединих руралних целина остварена је посебним одредбама у Грчкој, на пример. У погледу заштите, рестаурације и коришћења споменика народне архитектуре, предузете су у разним земљама разноврсне мере. Као резултат примене законских и других прописа сачињени су централни или подручни инвентари, спроведена је заштита на лицу места и у музејима под ведрим небом.

2. Да би се могла ускладити тако значајна делатност, у свакој земљи успостављене су централне, регионалне и локалне институције које примењују закон и надлежне су да утврде редослед на националном нивоу. То су: у Аустрији — Савезни уред за заштиту споменика; у Белгији — Министарство културе; у Бугарској — Комитет за културу (Генерална дирекција старина и музеја); у Италији — Министарство културних добара; у Југославији — заводи за заштиту споменика културе (у складу са федералним системом државе, нема Савезног министарства); у Мађарској — Државна управа за историјске споменике; у Норвешкој — Министарство за животну средину (Управа историјских споменика); у Румунији — Савет за културу и социјалистичко васпитање (Државна централна комисија националног културног наслеђа); у Турској — Министарство за културу и туризам (Комисија за историјске споменике); у Финској — Министарство просвете и Министарство старина и историјских споменика; у Холандији — Министарство за културне делатности; у Чехословачкој — Министарство за културу и државни центри за бригу о споменицима културе и природе; у Швајцарској — нема Савезног министарства, сходно федералном уређењу земље; у Шпанији — Министарство за културу и Министарство за опште образовање, за урбанизам и за уметност.

3. Свуда су у питању одсеци или установе регионалног или локалног карактера, који

* ICOMOS, *Comité international d'Architecture vernaculaire, Rapport sur l'enquête «L'état de la présentation et mise en valeur des Monuments d'Architecture vernaculaire en Europe»*, Bâle, 1985.

воде бригу о заштити споменика народне архитектуре, или су само успостављени комитети који са различитог становишта обрађују ову врсту архитектуре. Поред набројаних институција чији је задатак да воде политику заштите, конзервације и вредновања споменика народне архитектуре, у свим овим земљама постоји и читав низ специјализованих тела која изводе заштитне радове. Делатност ових тела зависи од прилика у појединим земљама: централног је или локалног карактера, а оснивају их држава, корпорације и приватници.

4. Различите су врсте споменика: од стамбених зграда, привредних грађевина, техничких постројења, гостинских здања, вотивних крстова и издвојених звоника, до сеоских целина и читавих постројења народне технике. Када су у питању споменици које треба конзервирати, стручњаци су једнодушни, сматрајући да све типичне конструкције, својим документарним или уметничким одликама, представљају вредност за будућност и заслужују да буду сачуване, иако постоје различита мишљења о начину њихове заштите. Поједине земље чувају споменике „in situ” (Грчка, Италија, Турска, Шпанија); друге, пак, прибегавају и заштити на лицу места, а и измештају споменика у музеје под ведрим небом, уколико је немогуће сачувати их ту где су (Аустрија, Бугарска, Југославија, Мађарска, Норвешка, Пољска, Румунија, Финска, Чехословачка, Швајцарска). Данас, после толико година интензивне делатности и напора на спасавању споменика народне архитектуре широм целе Европе, образовани су многобројни музеји под ведрим небом, а и обновљене су многе целине. То су срећне околности за будућа прегалаштва на том пољу. Ако се, у односу на музеје под ведрим небом, нордијске земље и Румунија уочавају по застарелости, по мноштву ових установа и по тематској опредељености, музеји Белгије, Мађарске, Пољске, Чехословачке и Швајцарске издвајају се новинама. Када је у питању заштита народног градитељства у одређеним целинама „in situ”, задивљују остварења у Бугарској, Грчкој, Мађарској, Пољској и Чехословачкој. Независно од примењених метода конзервације споменика народне архитектуре, током последњих година пажња стручњака се у највећој мери усредсређује на заштиту „in situ”, с посебним нагласком на улогу извесних делатности које доприносе уклапању обновљених целина у савремени живот. До данас стечено искуство даје нам ситурност да ће ове делатности бити до краја спроведене, у одговарајућим условима, обезбеђујући споменицима прошлости будућност коју заслужују.

5. Оснивање архива с документацијом о народној архитектури обимна је делатност; изискује мноштво учесника и захтева пуно вре-

мена. Из тих разлога је свега неколико земаља успело да оствари један такав сабирни подухват, док највећи број земаља и даље располаже само делимичним архивима који припадају специјализованим институцијама. Сматра се да су најпотпунији архиви у Белгији, Бугарској, Мађарској, Чехословачкој и Швајцарској.

II — ОДЛУКЕ

Успостављање редоследа у интервенцијама — тако важног проблема у политици конзервације и рестаурације у свакој земљи, који се односи углавном на споменике од националног значаја — у надлежности је централних институција о којима је било речи. На регионалном плану, свака земља може да предложи и остварује и друге мере заштите, посредством локалних фактора.

III — ФИНАНСИЈСКЕ МОГУЋНОСТИ

Извори финансирања заштите споменика народне архитектуре деле се у више категорија, зависно од специфичности државног уређења појединих земаља и од значаја самих споменика. У социјалистичким земљама основни извор је буџет усредсређен на одговорне специјализоване институције, а непосредно га обезбеђују држава (Бугарска, Мађарска, Пољска, Румунија, Чехословачка) и подручне управе. У Белгији, Грчкој и Швајцарској, пошто је ова врста споменика у приватном власништву, имаоци су дужни, пре било каквих улагања, да обезбеде сагласност археолошке или друге надлежне службе. У Финској, пак, државним буџетом предвиђени су износи неопходни за одржавање старих конструкција. Уколико је споменик од националног значаја, и трошкове рестаурација подноси држава. У Турској, радове финансирају Министарство за културу и туризам, друге задужбине и приватне установе. А у Шпанији, средства за рестаурацију су буџетска, као и она која додељују аутономне комуне, генералне управе за заштиту архитектонског наслеђа на селу; при том постоји и тесна сарадња с Министарством за јавне радове и с општинама. У свим земљама постоји разлика у поступку кад су у питању споменици уписани у листу светске културне баштине, они који имају националну вредност, они који су у власништву државе и споменици у приватном власништву. Код ових последњих, држава само помаже извесним средствима, док остатак подмирују власници или друге установе. У појединим земљама рестаурација је искључива обавеза власника, који ипак немају право да мењају основна својства објеката.

IV— ТЕХНОЛОГИЈА

Свуд је уобичајено да се примењују традиционалне технике и материјали. Код споменика сеоског градитељства, поједине земље раде са екипама квалификованих сеоских мајстора, вичних овој врсти делатности. У технолошком погледу, при рестаурацији се различито поступа, зависно од вредности споменика, материјала, степена изграђености непосредне околине и његове будуће намене. Превасходно је до максимума сачувати основне материјале и традиционални начин градње. И код споменика народне архитектуре поштују се одредбе Венецијанске повеље које се односе на принципе рестаурације. Уз то, у случају потребе, допушта се замена оштећених делова новим елементима сачињеним од истог материјала, уз примену првобитних технолошких поступака. Кад споменик мења своју основну функцију, а затечена конструкција то захтева, примењују се савремени материјали, уколико они стари нису више за употребу. У примени су два различита поступка: или се обележавају употребљени савремени материјали, или се такви материјали заклањају, што зависи од случаја или од вредности самог споменика.

V— ФУНКЦИЈА

Добар део споменика народне архитектуре може и даље да служи својој првобитној намени (стамбена, гостинска здања итд.), али се за споменике који су изгубили своју првобитну функцију (економске зграде, привредна постројења итд.) морају тражити нове функције (локални музеји, комунални центри итд.), како би се уклопили у целине и укључили у савремени живот. Није могуће задржати све рестауриране зграде као музеје, поготово кад су оне усамљене, па ни када образују читаве целине. У таквим случајевима неопходно је пре рестаурације размотрити могућности будуће употребе, имајући у виду и све последице које из тога могу проистећи.

VI РЕЗУЛТАТИ

1. Данас, иако је број споменика народне архитектуре мањи но у прошлости, услед модернизованих прилика на лицу места, велики број грађевина ове врсте сачуван је свуд у Европи, чак и више од оног што би се очекивало, и поред недостатака одређене концепције финансирања. Широм разних земаља, током последњих тридесетак година предузети су, посредством историјских и етнографских подухвата, значајни радови на истраживању и обнови, уз проучавање различитих ступњева

у развоју народне архитектуре. Државном потпором или на иницијативу специјализованих институција, међу којима је и Међународни комитет за народну архитектуру, одржан је већи број скупова стручњака задужених за спасавање целокупног или бар доброг дела фолклорног наслеђа. Стручњаци су залазили у села и градове и тамо указивали на неопходност проучавања ове врсте споменика у целини, на потребу измештања угрожених грађевина, на реконструкцију изван првобитног места или на конзервацију „in situ”. Свесне значаја проблема, државе задужују музеје или друге установе да проучавају и образују збирке које би се и излагале, како би се боље схватиле вредности народне баштине и њихове културне улоге. Тако предузети напори уродили су добрим резултатима, мада у појединим земљама има још пуно тога да се чини.

2. Запажено је да се у све већој мери тежи за поновним успостављањем првобитне природне средине, измештањем споменика народног градитељства у музеје под ведрим небом. Захваљујући таквом напору, стручњаци разних земаља (Мађарска, Пољска, Румунија, Чехословачка, Швајцарска) постижу знатне успехе, тежећи да их још више унапреде. Но и поред свега постигнутог, стварни резултати који се односе на негу споменика народне архитектуре не одговарају у потпуности вредности тог феномена у Европи. С једне стране, такво је стање проузроковано сложеносту установа које су у прилици да обезбеде спасавање споменика народног градитељства, а с друге стране, такво је стање проузроковано недовољном могућношћу за деловањем у условима које пружају наслеђена технологија и производња традиционалних материјала. Понекад и својеглавошћу сопственика и корисника споменика изазива тешкоће.

3. У извештајима примљеним из разних земаља нису забележени друкчији ставови који би се односили на заштиту и уређење споменика народне архитектуре.

4. Неоспорно је да развој домаћег и међународног туризма доприноси повећању интересовања за споменике народног градитељства не само код широке публике већ и код органа државне администрације. То се занимање испољава у тежњи да се прошири мрежа музеја под ведрим небом и у настојању да се развију градови и села као заштићене целине (резервати), онако како је то постигнуто у Бугарској, Грчкој, Турској, на пример. После великих грешака учињених у прошлости, кад су се туристички центри развијали подизањем модерних и космополитских здања и постројења, данашњи покушаји иду за тим да се боље чувају и негују локална обележја насеља. Природне лепоте и културна добра чине основу туризма, мада често туризам сам разара такву

Сл. 1. Насловна страна брошуре (Базел, 1985)
Fig. 1. Couverture de la brochure (Bâle, 1985)

основу. Приликом економског развоја туристичких регија неопходно је обратити пажњу на специфичност саме базе, која може утицати на развој туризма.

VII — ПЛАНИРАЊЕ

1. Треба нагласити да и поред наведених тешкоћа органи државне управе посвећују све већу пажњу заштити споменика народне архитектуре. Примера ради, надлежне власти у разним земљама проглашавају поједине историјске градове и села заштићеним целинама (Бугарска, Грчка, Југославија, Пољска, Чехословачка, Швајцарска итд.). Помишља се и на растерећење издатака којим се задужују власници грађевина у приватном поседу.

2. Свуда су припремани пројекти за конзервацију и рестаурацију споменика народне архитектуре. Али, њихова остварења зависе од буџетских могућности и од средстава која додељују одговарајућа министарства и друге институције. Сувишно је и рећи да та средства нису увек довољна, мада се стање у том погледу побољшава.

3. У свим земљама постигнути резултати потврђују да се указује посебна пажња образовању стручњака (архитеката, конзерватора итд.). Постоје истраживачки институти, политехничке школе, институти на универзитетима, катедре за теорију и праксу, катедре за архи-

тектуру, етнографски музеји у којима се школују и усавршавају кадрови, курсеви за уређење простора и околине итд.

4. Веома се мало памиње потреба успостављања централних архива у земљама у којима они још не постоје, иако је свима јасно да је овај проблем значајан за научна истраживања.

5. Мноштво разноврсних идеја односи се на обавештавање јавног мњења о споменицима народног градитељства (штампа, филм, телевизија, предавања, публикације итд.). У неким земљама установљен је посебан програм у коме се вреднују споменици народне архитектуре, обавештава и васпитава шира публика.

ПРЕДЛОЗИ

У наставку Извештаја предлаже се:

— да национални комитети за ICOMOS убудуће посвете посебну пажњу споменицима народне архитектуре и, саобразно Венецијанској повељи о заштити архитектонског наслеђа, утврде целине и појединачне споменике ове врсте, сходно специфичном карактеру земаља о којима је овде реч;

— да Генерална скупштина ICOMOSa препоручи земљама Европе обезбеђивање замашније финансијске помоћи у односу на досадашњу, да би се заштитили и обновили споменици народне архитектуре, као сведоци културног идентитета сваке земље;

— да Међународни комитет за народну архитектуру са своје стране допринесе да ове споменике у целини упозна цео свет, како би се њихови власници и корисници савесније односили према њима и да ширу публику обавештава о њеној одговорности у погледу заштите и спасавања тога наслеђа;

— да се исти тај Комитет укључи у разврставање и у заштиту целина које припадају наслеђу народног градитељства, да допринесу сарадњи међу стручњацима разменом публикација, докумената и искустава;

— да свака земља упућује предлоге Комитету, подразумевајући подробније описе својих добара, обавештења о стању заштите, о историји, о значају споменика итд.;

— да се убудуће развијају интердисциплинарна истраживања, размена и сарадња међу стручњацима разних земаља и различите специјалности.

Стање архитектонског наслеђа народног градитељства све је осетљивије; његове структуре и материјали вечно су угрожени, те је неопходно још данас упутити упозорење свим заинтересованим научним установама и одговарајућим управним телима.

L'état de la préservation et la mise en valeur des monuments d'architecture vernaculaire en Europe

— Résultats d'une enquête —

DOBROSLAV ST. PAVLOVIĆ (PAVLOWITCH)

Conformément à la résolution du Comité International d'Architecture Vernaculaire près de l'ICOMOS, de 1980, on a rédigé et diffusé à tous les Comités Internationaux de l'ICOMOS un questionnaire concernant l'état de la préservation et la mise en valeur des Monuments d'Architecture Vernaculaire en Europe.

D'après 16 réponses reçues de l'Europe, y compris la Yougoslavie, les rédacteurs: Dr G. Stoica (Roumanie). Dr M. Gschweng (Suisse) et J. M.

Pérouse de Montclos (France) ont présenté (Bâle, 1985) un rapport sur cette enquête dont les résultats concernent: la législation et les institutions, les décisions, les modalités financières, la technologie, les fonctions, les résultats et la situation envisagée pour l'avenir. Comme suite de ce rapport ont été présentées certaines propositions en ce qui concerne le sort des monuments d'architecture vernaculaire qui sont en général menacés dans tout les pays.